

М. Г. СТЕЛЬМАХОВИЧ
ІЗ СПОСТЕРЕЖЕНЬ НАД СТИЛІСТИЧНИМИ ОСОБЛИВОСТЯМИ УСНОГО
МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ

Важлива роль у вихованні культури усної мови належить школі, яка покликана озброювати учнів багатством комунікативних і експресивних засобів мови, прищеплювати інтерес і любов до рідного слова, вчити точно й яскраво передавати всі відтінки власних думок і почуттів.

Дбати про мовну культуру учнів середньої школи, про їхню загальну грамотність означає дбати про піднесення культури всього народу.

Зупинімося на деяких стилістичних особливостях усної мови учнів 4—8 класів.

Як відомо, українська мова має виразну тенденцію до евфонії. Милозвучність відіграє допоміжну роль у komponуванні висловлювань, створює їх мелодійне звучання. Окремі ж звукові варіації, наприклад, чергування дієслів на **-ся, -сь**, повних і коротких форм прикметників тощо, не тільки урізноманітнюють звучання, а й надають висловлюванню певних стилістичних відтінків. Проте в усних висловлюваннях учнів можна помітити порушення звукових властивостей української мови, наприклад: «Ми з подружками йдемо купатись», «живуть чукчі і інші народи»; «наші трудящі і діти», «в наших селі» і под.

Добір слів та стилістично-граматичних конструкцій обумовлюється специфікою усної мови учнів (діалогічної та монологічної), а також ситуаційними умовами мовлення. У розмовах між собою діти вживають нейтральні слова (*мама, брат, поле, клуб, хата...*) і слова вузького стилістичного призначення — розмовні, просторічні, специфічно-побутові, діалектизми й жаргонізми (*брехун, біганина, капці, хлопчина, скиглити, хвалько, роз'юшити, бацнути, пацан, дай п'ять* та ін.). Ця категорія лексики характерна для розмовно-розповідного стилю.

Однак у своїх усних розповідях учні використовують, залежно від теми розмови і обставин, також слова і фразеологізми з іншим стильовим навантаженням — суспільно-політичну лексику (на уроках історії, географії, літератури, під час політінформацій), термінологічну (на уроках усіх навчальних дисциплін), лексику словесно-художнього зображення та емоційної характеристики (найчастіше на уроках літератури). Зрозуміло, що в кожному з наступних класів, починаючи з четвертого, ця категорія лексики набирає все ширшого функціонування. Розмах її вживання школярами в усній мові залежить від ефективності роботи всього педагогічного колективу в напрямку збагачення лексики учнів. В усній мові учні 4—8 класів використовують словотворчі та морфологічні засоби, надаючи словам різних семантичних відтінків (*прекрасний, премудрий, величезний, превеликий, долище, хлопчисько, манюсінський-манюсінський, дітлашня, далеко-далеко, біжить-біжить, водиця, дорогесенький, братик, кругом степи-степи, людей-людей зібралось* та ін.), уживають певні граматичні категорії з різним стилістичним забарвленням (стилістично нейтральні звертання — *Іване, Маріє, Ігоре, Олегу*); звертання до осіб із стилістичним відтінком ласкавості, пестливості, лагідності — *Васильку, Ганнусенько, Наталочко, Степанку, Анничко*; в зневажливо-фамільярній формі — *Іванище, Петрище, Остапище*; у знижено-просторічній формі — *Нуська, Маруська, Стьопка, Мишка, Петрунька*, використовують форму однини дієслів наказового способу, що означають наказ або заклик, звернений до кількох осіб («Зберись, хлопці!», «Читай, братва!»), використовують категорію роду в різних стилістичних функціях для передачі ласкавого ставлення («А воно [повітряний змії] підіймається все вище і вище»), зневаги, іронії, кепкування («Воно чогось прилізло до мене і просить дати відписати задачу, а само розв'язати лінується»), для відтінку узагальнення в розмовному стилі («На вулицю вибігло і мале, і старе»), вживають займенники із значенням часток («Гадаю собі, що такого не повинно бути»; «Дивись мені, не забудь взяти спортивний костюм»).

Із стилістичних властивостей усної мови в її синтаксичній будові відзначимо: уривчастість речень, коли передаються гострі почуття, глибокі переживання — «Подай!»,

«Ти?...», «Нарешті...» (особливо це спостерігається під час дитячих ігор); вплетения в синтаксичну тканину різних фразеологічних висловів — «Заходжу, мамцю Рідна, а він ще сидить», «Підходжу..., щоб *ти* скис, а то пень», вживання займенника *воно* у функції своєрідного підмета — «Що *воно* там, у далині, чорніє?», характери вживання присудків на означення раптово-моментальної дії — «Глянь — а він зупинився!» тощо. Всі ці синтаксичні особливості стосуються переважно усного діалогічного мовлення, яке відзначається великою експресивно-стилістичною виразністю.

В усному монологічному мовленні учнів трапляються стилістичні помилки двох типів: неправильне вживання слів та стилістичних засобів і недоречне використання стилістично забарвленої, зокрема емоційно-оцінної лексики. До помилок першого типу належать такі відхилення від літературної норми: вживання слів у невластивому їм значенні («Наш клас *являється* передовим у школі»; «Недавно був *випущений* навколо землі ще один штучний супутник»; «*Насувалось* радісне новорічне свято»), спроба створювати «нові» слова — *швецька* майстерня, сплутування родових та видових понять («На городі ростуть *овочі, фрукти, яблука й капуста*»), плеоназми («Недалеко *гримів грім*»; «*Повзучи*, він *виповз* на зруб»); мовні штампи, вживання зайвих слів тощо. Серед помилок другого типу виділимо: невмотивоване вживання книжної чи урочистої лексики («Я *проголошую*, що мрію стати вчителем»), сплутування різностильової лексики («Ми побачили під кущем гриби і *кинулись* на них *в атаку*»); неправильне вживання слів, що мають тенденцію виступати лише у фразеологізмах («Павлик Морозов був *палким піонером*», — тут слово «палкий» учень узяв із сталих словосполучень типу *палкий патріот, палкий прихильник, палкий поборник, палкий любитель*); анахронізми («Добре зустріли Олесю Кулик у *РТС*»; «Розбіглися наполеонівці, коли вдарили російські *катюші*»), недоречне вживання емоційно-оцінних слів («Наша країна має *нескінченні багатства*», «Я ставлюсь до образу Пилипка *добре*»).

Причиною цих та інших стилістичних недоречностей усного мовлення учнів є бідний словниковий запас їхньої мови, поверхові знання семантико-стилістичних можливостей слів та граматичних форм української мови, слабкі навички користування стилістичною експресією.